

Dokumentumellátás – gondolatok a jövőről*

A dokumentumellátással kapcsolatban egyre nagyobb használói igények jelentkeznek: többet és többfajta. A problémán a könyvtárközi együttműködés segíthet a korszerű információtechnika felhasználásával. A CD-ROM-on vagy online hozzáférhető folyóirat-cikk-gyűjtemények jelentős saját folyóirat-gyűjteményeket pótolhatnak. A könyvtárosoknak felül kell vizsgálniuk a gyűjteményfejlesztésről eddig vallott elveiket: a dokumentumokhoz való hozzáférés nemcsak a saját gyűjtemények kiépítésével, hanem használói kérésre más forrásokból való megszerzéssel is lehetséges.

A CD-ROM technika, a könnyen használható keresési szoftver és a fejlett telekommunikáció világszerte könnyebbé teszi a hozzáférést a bibliográfiai adatbázisokhoz. Mind több egészségügyi szakember fér hozzá olyan bibliográfiai adatbázisokhoz, mint a MEDLINE, olyan cikkek és könyvek adataival, amelyek föltételezhetően tartalmazzák a használó által keresett információt.

A könyvtárosok tisztában vannak azzal, hogy a keresés nyomán a használók egyre több és többfajta könyvet és folyóiratot kérnek, sokkal többet, mint amennyit a könyvtár beszerez.

Az információt ténylegesen tartalmazó könyvekhez és cikkekhez hozzájutni nem olyan könnyű, mint keresni az adatbázisokban. Ezért a könyvtárosoknak olyan módszereket kell kidolgozniuk, amelyek segítségével gyorsan és megfizethető áron kaphatják meg ezeket a dokumentumokat. Az alábbiakban olyan kérdésekkel foglalkozunk, amelyek a dokumentumellátást illetően fontosak az orvosi könyvtárosok szempontjából.

Kooperáció

Az orvosi könyvtárosok már régóta megosztva használják gyűjteményeiket a könyvtárközi kölcsönzés révén. A könyvtárközi kölcsönzési rendszerek egyre fejlettebbé válnak. A könyvtáros beviteli az adott adatbázisból nyert azonosítási számot, és a rendszer elektronikusan megállapítja a dokumentum lelőhelyét, és továbbítja a kérést. Ez feltételezi a könyvtárosok együttműködését: kérésre lemásolják a cikkeket vagy könyvrésztet, és megküldik a kérőnek.

* Az 1993. évi IFLA-konferencia keretében rendezett Könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumellátás c. munkaszemináriumon (Barcelona, 1993. augusztus 13.) elhangzott előadás alapján.

CD-ROM-gyűjtemények

Kiadók és más szervezetek dokumentumgyűjteményeket állítanak össze általában folyóiratcikkek, amelyek azután kereskedelmi alapon elektronikus formátumban, CD-ROM-on vagy online tesznek hozzáférhetővé, beleértve a helyi hálózatokon elérhető termékeket is. Jól ismert példa erre az ADONIS, amely több mint 400 folyóirat teljes szövegét tartalmazza. Egy másik példa a BRS Information Technologie online szolgáltatása, a *Comprehensive Core Medical Library* (Általános Orvosi Magkönyvtár); ebben 80 sokat használt orvosi folyóirat és 16 orvosi tan- és referenzkönyv található. Számos kísérleti projekt is létezik, mint például a *Red Sage*, melynek keretében egy kiadói csoport elektronikus formában kínál folyóiratszövegeket egészségügyi szakembereknek elolvasásra és/vagy kinyomtatásra. A térítési díj jelenleg 12 dollár cikkenként.

A könyvtárosoknak ugyanakkor gondot okoz, hogy a rendszerek túl költségesek, hogy a folyóiratcímek választéka nem elég átfogó, s hogy az anyag nem igazán naprakész. Egyesek véleménye szerint a rendszerek kezelése bonyolult, és külön felkészített személyzetet igényel. A tapasztalt hiányosságok ellenére a technika alkalmazása könnyebbé tette a hozzáférést cikkek és más dokumentumok gyűjteményeihez, különösen azon könyvtárak számára, amelyek képtelenek voltak tetemes folyóirat-gyűjteményeket kiépíteni.

Elektronikus folyóiratok

Mint ismeretes, az elektronikus újságokat vállalkozó kedvű szerkesztők és kiadók fejlesztették és próbálták ki. Közöttük jól ismert az *Online Journal of Current Clinical Trials*, az OCLC és az American Association for the Advancement of

Science közös vállalkozása. Ezt a folyóiratot elektronikus módon szerkesztik és terjesztik az OCLC online rendszerén keresztül. Egy hasonló folyóiratot hirdetett meg az OCLC a betegápolás területén is. Más elektronikus folyóiratok és hírlevelek az Interneten keresztül férhetők hozzá. Noha nagyon népszerűnek tűnnek a meghatározott körnek szóló időszaki kiadványok az Interneten, az Online Journalt nem árasztották el kéziratokkal.

A könyvtárosok óvatosan reagáltak az online folyóiratokra. A legnagyobb gondot a finanszírozás és a hardverkövetelmények jelentik. A könyvtárosok nem szoktak hozzá ahhoz, hogy kifizessék az éves előfizetési díjat, és utána is fizessenek, valahányszor a címet igénybe veszik. Az adatbázisokban való keresés térítési díjai az előre ismert, rögzített, éves összegek felé mozdulnak el. E trenddel ellentétben most a kiadók a használat szerinti fizetés irányába indultak el. A keresés és megjelenítés speciális szoftverjének kezelése fejlett berendezéseket igényel, amelyek nincsenek meg minden könyvtárban.

Szkennelés

Az Egyesült Államokban sok könyvtár kipróbált egy másik technológiát is: a szkennelést, és a dokumentumok bittérképezett másolatainak a továbbítását. Az amerikai könyvtárosok hozzáférhetnek sok könyvtár állományához helyi és országos kooperációs rendszereken keresztül, mint amilyen például a National Library of Medicine (NLM) *DOCLINE*-ja és az OCLC. Így módon számos ritkán használt cím áll a könyvtárak rendelkezésére. A könyvtárosok főként a fejlett szkennelő és telekommunikációs technológiákat használják a dokumentumellátás felgyorsítására. A legegyszerűbb eset az, ha a könyvtártól egy olyan cikk másolatát kéri, amely megvan a gyűjteményében. Egy munkatárs 3-4 percet tölt el azzal, hogy a cikket beszkenne a memóriába egy kb. 4000 dollárba kerülő egyszerű szkennelőről. A leszkennelt képmást telefonvonalon küldik el a kérő könyvtárhoz, amelynek speciális szoftverre van szüksége ahhoz, hogy átvegye a bittérképezett képet, továbbá egy lézerprinterre, és legalább a 386-os típusnak megfelelő személyi számítógépre az anyag fogadásához és kinyomtatásához. Így percekben belül lehet szállítani a kívánt dokumentumot.

A szkennelési technológia még mindig viszonylag lassú, és néhány betűkészlettel is problémák mutatkoznak. Ha például egy könyvtárba naponta 1000 kérés fut be cikkekre, 50-60 órára van szükség szkennelésükhöz, és körülbelül hét főfoglalkozású munkatársra. A szkennelés ilyen üteme drá-

gább, mint lemásolni a cikkeket, és postára adni őket. Mintegy 300 oldalt lehet óránként lemásolni, ezzel szemben (bekötött évfolyamok esetén) 200-at lehet leszkennelni ugyanennyi idő alatt, beleértve a hibák javítását is. Más nehézségek is jelentkeznek e technológia használata során: a leszkennelt képmások továbbításához nagy tárolólemez-kapacitás szükséges, és időt vesz igénybe az elektronikus címek javítása is.

A könyvtárosok egyebek között az Ariel szoftvert használják, amelyet a Research Libraries Group fejlesztett ki, s amely összesűrit és visszaállítja a leszkennelt képmásokat az átvitel sebességének növelése érdekében. A kereskedelmi társaságok azért használják a szkennelő technológiát, hogy a könyvtárakkal együttműködve dokumentumellátó rendszereket fejlesszenek ki. Egy példa erre a CISTI (Canada Institute for Scientific and Technical Information) és a Faxon kapcsolata az ún. *Just in Time* (Éppen időben) információs szolgáltatásokra. Itt 15 dollárba kerül legfőljebb 20, faxon küldött oldal. Ez magában foglalja a copyright díját is. Az ár 20 dollárra emelkedik, ha a postaköltséget is hozzászámítják. (Mostadták azonban hírl, hogy ezt nem folytatják tovább.)

Egy hasonló szolgáltatás az UnCovernek nevezett rendszer, amelyet a Colorado Association of Research Libraries fejlesztett ki, és adott el mostanában a Blackwellnek. Az UnCover több mint 12 000 címhez ígér hozzáférést, többségükben nem orvostudományi jellegűekhez. Az University of Colorado Medical School kb. 2500 orvosi címet kínál. A kiadók hozzájárulásával az UnCover tárolja az egyszer már leszkennelt cikkeket, s így az ismételt kérések esetén nincs szükség még egyszer szkennelésre. A térítési díj kb. 10 dollár cikkenként. Ez vonzó azoknak a könyvtárosoknak, akik azt várják el a dokumentumellátó szolgáltatástól, hogy fedezze a copyright díját is.

A dokumentumokat gyorsan és olcsón lehet továbbítani az Interneten keresztül az Ariel vagy más hasonló, összesűritő és visszaállító szoftver segítségével. Az Internet által nyújtott szolgáltatások teljes köréhez való hozzáférés, s a számítógépek és nyomtatók széles körben való elterjedése azt fogja eredményezni, hogy a könyvtárak világszerte gyorsan hozzájuthatnak a kívánt dokumentumokhoz.

Melyek azok a fontos szempontok, amelyekre a könyvtárosoknak tekintettel kell lenniük, amikor a dokumentumellátás problémáit akarják megoldani? A legkézenfekvőbb – amelyet most éppen csak megemlíünk – a szellemi tulajdonjog kérdése. A könyvtárosoknak tiszteletben kell tartaniuk a törvényt, amely védi a szerzők és a copyright-tulajdonosok jogait. Ugyanakkor tisztában kell lenniük használoik jogaival is, s meg kell védeniük őket.

A könyvtárosoknak másképpen kell megközelíteniük a gyűjtemény kérdéseit is. Mivel nem szerezhettek be mindent, amire használóiknak szükségük lesz, a költségvetésben keretet kell biztosítani a dokumentumokhoz való hozzáférésre és ellátásra. Egyre inkább a gyarapítás részévé válik a hozzáférés megszervezése. Egyes dokumentumokat eleve megvásárolnak a gyűjtemény számára, másokat csak külön kérésre szereznek be. Ezt a koncepciót fontos elfogadtatni a könyvtár irányítóival. Különösen hasznos ez a megváltozott hozzáállás a fejlődő országok számára, amelyeknek nehézséget jelent a könyvek és folyóiratok beszerzése.

Az új technológiák lehetővé teszik a dokumentumok széles köréhez való hozzáférést, valamint beszerzésüket. A könyvtárosok mindenképpen fordítsanak több időt arra, hogy olyan koncepciót alakítsanak ki gyűjteményük fejlesztésére, amely magában foglalja a „kérésre” történő hozzáférést. Azt hiszem, több időt kell fordítaniuk a megfelelő berendezések beszerzésére és a betanulásra, hogy élvezhessék az új technológiák előnyeit, semmint egy állandó gyűjtemény beszerzésére és katalogizálására.

A legtöbb könyvtáros számára kihívást jelent az állandó gyűjtemény egységeinek beszerzésével szemben a „kérésre” rendelkezésre álló, az egész világra kiterjedő gyűjtemény. A gyűjtemények különbözni fognak egymástól, a helyi igényektől függően. A cikkek és könyvek használatának néhány érdekes adatát ismerjük. Az adatok többsége a könyvtárközi kölcsönzésből származik, ezért nem tartalmazza a helybeli használatot az orvostudományi könyvtárak ezreiben. Ugyanakkor ezekből az adatokból következtetni lehet a gyűjteményfejlesztésre, és az adott könyvtár számára kiválasztott dokumentumellátó rendszerre.

Az NLM újabban a szkennelési technológiával kísérletezett, és ennek során néhány érdekes adatot gyűjtött. Az NLM 64 új folyóiratot szkennelt, azokat, amelyeket mostanában választottak ki indexelésre az *Index Medicus*/MEDLINE számára. A kísérleti időszakban 12 338 kérés érkezett be e folyóiratokban szereplő cikkekre. 10 444-et elégitettek ki (85%). Minden folyóiratról legalább egy cikket igényeltek, viszont a cikkeknek csak 20%-át (4586) kérték egyáltalán. A szkennelt cikkek közül 2430-at (10,5%) csak egyszer kérték, 924-et (4%) kétszer, 499-et (2%) háromszor, 242-t (1%) négyszer, és 491-et (2%) ötször vagy többször (1. táblázat).

1. táblázat

A szkennelt cikkekre irányuló könyvtárközi kölcsönzési kérések

A kérések száma: 12 338

A kielégített kérések száma: 10 444

Ugyanazt a cikket kérték	A cikkek száma	Az összes cikk százalékában
Egyszer	2430	11
Kétszer	924	4
Háromszor	499	2
Négyszer	242	1
Ötször vagy többször	491	2

A DOCLINE hasonló adatai azt mutatják, hogy igen sok folyóiratcímre van szükség ahhoz, hogy kielégítsék az egészségügyi szakemberek dokumentumigényét az USA-ban. Az adatok arra a 200 000 kérésre vonatkoznak, amelyet az NLM 1992-ben teljesített. Az NLM-ben 100 folyóirat a kéréseknek csak 20%-át elégitette ki. 1000 címre volt szükség az igények 54%-ának a kielégítéséhez. A kérések 100%-ának a teljesítéséhez több mint 13 000 folyóirat kellett (2. táblázat).

2. táblázat

A könyvtárközi kölcsönzés során használt folyóiratok

Kb. 200 000 kérés

A kérések százaléka	A folyóiratok száma
20	100
54	1 000
100	13 318

Érvényes ez a kép a könyvtárközi kölcsönzésre az USA-n kívül is? Például a British Library Document Supply Centre-re? Hasznos lenne összehasonlító adatokat kapni más régiók főként nagyobb nemzeti vagy nemzetközi könyvtáraitól.

A technológia lehetővé teszi számunkra, hogy jelentősen megjavítsuk az orvosi könyvtárak információs szolgáltatásait. E technológiák használata megváltoztathatja némely nézetünket, amelyet az évek során vallottunk a gyűjteményfejlesztésben és -szolgáltatásokban. Ezek a változások megkívánják minden könyvtárostól, hogy felülvizsgálja, miképpen nyújtja az egészségügyi információs szolgáltatásokat.

Beérkezett: 1994. I. 3-án.

Fordította: Papp István